

Novák Zoltán

Az őszi ördögi kör

Az őszi beszéd nyilvánosságra kerülése fordulópontot jelentett a fiatal magyar demokrácia történetében. Az őszi záróbeszéd kompromittáló részletei szeptember 17-én kerültek nyilvánosságra, olyan mértékű politikai botrányt robbantva ki, ami a hazai közéletben szokatlanul kiélezett küzdelmet involvált a pártpolitika szférájában éppúgy, mint a köztereken. Mindez a média és az elemzők figyelmét magára a botrányra, annak kísérőjelenségeire (tüntetések, MTV-ostrom, rendőri fellépés stb.) és a politikai szereplők interpretációs küzdelmére (igazságbeszéd versus hazugságbeszéd) irányította. Nagyon kevés szó esett arról, hogy pontosan mi, és miért hangzott el az ominózus frakcióülésen. A hivatkozások és interpretációk egy jelentős része például nem vesz tudomást arról, hogy nem csupán az a sokat idézett 25 perces beszéd hangzott el május 10-én, hanem egy annál jóval hosszabb nyitóbeszéd is, valamint huszonöt felszólalás a frakciótagok részéről. Annak ellenére, hogy az őszi beszéd – illetve az ahhoz fűződő viszony – alapjaiban határozza meg a magyar politikai közélet szereplőinek magatartását, mindmáig nem született olyan elemzés, amely arra tett volna kísérletet, hogy feltárja, azon körülményeket és tényezőket, melyek az őszi záróbeszéd megszületéséhez vezettek.

Ezt a hiányt kíséreljük meg pótolni ebben a fejezetben, mégpedig oly módon, hogy nem az őszi záróbeszédet, hanem a Balatonőszdön realizálódó interakciót helyezzük a vizsgálat origójába, és a frakcióülésen elhangzó minden nyelvi megnyilvánulást a vizsgálandó hermeneutikai egység részeként kezelünk. Az elemzés során különös figyelmet fordítunk a közlések tematikai és argumentációs szerkezetének feltárására, valamint azok konverzációs szerepének megvilágítására, továbbá megpróbáljuk körüljárni azokat a beszéd(ek) által generált elméleti dilemmákat is, amelyek máig hatóan meghatározzák a politikai diskurzus és cselekvés irányait és határait.

Előzmények

Minden nyelvi megnyilatkozás egy tematikai – és fogalmi háló részét képezi, illetve ilyen hálót alkot valamely értelemkontinuum keretén belül. Ez a tematikai és fogalmi háló a kontextus, amely nem csupán a megnyilvánulás előzményének számít, és az értelmezési keretet szolgáltatja, hanem számos esetben generatív szerepet játszik. Nagyon fontos, hogy figyelembe vegyük azokat a körülményeket, melyek a beszéd létrejöttéhez vezettek, valamint azt a szituációt, amelyben az elhangzott, mert e nélkül a megnyilatkozás nehezen értelmezhető, illetőleg könnyen félreértelmezhető. Esetünkben megkülönböztetünk makro- és mikrokontextust. Az előbbi az a politikai és makrogazdasági konstelláció, ami a megnyilvánulás tágabb értelmezési keretét szolgáltatja, az utóbbi pedig a konkrét szituatív beszédhelyzet, melyben a közlés realizálódott.

A beszédek makrokontextusa

A balatonőszödi frakcióülést egy hónappal az országgyűlési választások után, május 26-án tartották. 2006 májusa egy meglehetősen különös időszaka volt a magyar belpolitikának. A nyilvánosság szintjén ugyanis szokatlan kommunikációs üzemszünet következett be. A koalíciós egyeztetésekről és a különböző háttértárgyalásokról nagyon kevés hivatalos információ látott napvilágot, a sajtó folyamatosan találgatásokra kényszerült, kiszivárogtatott, és meg nem erősített félinformációkat boncolgatott. Az őszi nyitóbeszédéből kiderül, hogy ez a kissé hosszúra nyúló hírzárlat egy kommunikációs taktika része volt. De vajon miért volt szükség ilyen elnyúló információs pauzára, holott a választások győzteseinek rendszerint kihasználva a lendületet és a győzelemből adódó tematizációs előnyt, a választásokat követő időszakban nem hogy nem vonulnak a háttérbe, de általában uralják a politika napirendjét. Ennek a taktikának alapvetően két célja volt: egyrészt a belső konfliktusok elfedése, másrészt a várható külső konfliktusok tompítása. Ahhoz, hogy megértsük e kettős cél mibenlétét, egy kicsit távolabbról kell közelítenünk, és számba kell vennünk az éppen újjáalakuló kormány szándékait és mozgásterét.

A balközép választási sikerét követően a kormányprogram makrogazdasági vonatkozásait illetően nagyon szűk mozgástér mutatkozott. A magyar fiskális politika

korrekciója az államháztartási hiány kritikusan magas szintje miatt nem tűrt halasztást: a hiány mértéke már az első negyedévben meghaladta az egész évre tervezett szint felét. E makrogazdasági helyzetre lehetetlen lett volna hiteles konvergenciaprogramot alapozni. Ezzel elérkeztünk az ország alapvető gazdasági problémájához, nevezetesen, hogy a lehető leggyorsabban helyre kellett állítani a kormányzat nemzetközi pénzügyi hitelességét, melynek *sine qua non*ja volt a konvergenciaprogram elkészítése és elfogadtatása az Európai Bizottsággal.¹ Annak előfeltétele viszont, hogy egy megalapozott és kivitelezhető program készüljön, az volt, hogy a kormány még a nyáron döntsön az év közben érvényesítendő költségvetési megszorító intézkedések mértékéről és összetételéről, hogy a kabinet már a korrigált sarokszámok bázisán készíthesse el Magyarország euroövezethez való csatlakozásának középtávú tervét. Belátva a gazdasági szükségszerűségeket a miniszterelnök és stábja úgy döntött, hogy még 2006 nyarán – tehát az önkormányzati választásokat megelőzően – megkezdje a szükséges fiskális megszorító intézkedések foganatosítását, azt követően pedig átfogó reformokba kezd a közigazgatás, az egészségügy és az oktatás területén. Emellett már a kormányalakítás pillanatában érvényesíti a központi igazgatás átalakítására vonatkozó terveit. Mindezen döntések meghozatalával a miniszterelnök három frontot nyitott: már a döntés pillanatában kalkulálható volt a konfliktus egyrészt a szabad demokratákkal, másrészt az MSZP tagságával és végül a társadalom különböző csoportjaival, illetve tágabb értelemben véve a választópolgárokkal.² Ezen a ponton válik értelmezhetővé a fent említett információs stoppal járó, kettős célú kommunikációs taktika. Ennek egyik fő célja a belső konfliktusok elfedése annak érdekében, hogy ne kerülhessenek a nyilvánosság elé – önálló tematizációs tényezővé válva – a kiigazítás párton és koalíción belül is vitatott elemei. Másik fő célja, hogy a belső konfliktusok feloldása után képesek legyenek a tervezett intézkedéseket konzisztens módon, egységes formában tálni, és a megszorító intézkedések egésze a reformpropaganda keretében, mint szükséges de – főleg a meginduló reformfolyamatokhoz viszonyítva – kevésbé számottevő tényező kultiválódjon.

¹ A konvergenciaprogram módosított leadási határideje: 2006. szeptember 1-je volt.

² A felsorolásból természetesen kimaradt az ellenzék, mivel a velük való konfliktus a demokrácia üzemszerű működésének velejárója, másrészt – pontosan a már említett kommunikációs üzemszünet révén – az adott időszakban (2006. május) az ellenzékkel való konfrontációnak nem volt releváns eseményformáló szerepe.

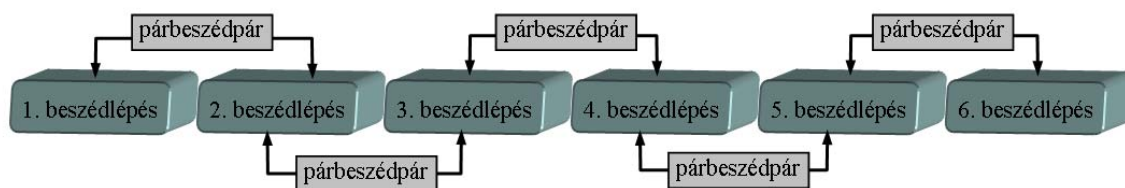
A beszédek mikrokontextusa

Amit a közbeszéd *őszödi beszéd*ként említ, az valójában a balatonőszödi frakcióülés záróbeszéde. Gyurcsány Ferenc részéről két beszéd hangzott el Őszödön: egy közel egy órás nyitóbeszéd, mely során a miniszterelnök részletesen ismertette kormányzati terveit, és próbálta nyilvánvalóvá tenni a tervezett intézkedések okait és céljait; valamint egy huszonöt perces záróbeszéd, amelyben a kormányfő reagált a nyitóbeszéd után elhangzó huszonnégy hozzászólásra. Nagyon fontos hangsúlyozni a záróbeszéd reaktív jellegét. A beszéd ugyanis nem önmagában álló proklamáció, hanem egy párbeszéd, egy sokszereplős diszkusszió záróakkordja volt, és mint ilyen nem értelmezhető önmagában.

Mindkét beszéd műfaját tekintve *genus deliberativum* (Szabó-Szörényi, 1997), tehát *tanácskozó beszéd*. A klasszikus retorika szerint a műfaj a nevét onnan kapta, hogy fontos döntések meghozatalára összehívott gyülekezet előtt mondta el a szónok a jövőt érintő, döntést kívánó politikai beszédét. A szónoknak azt kell bizonyítania, hogy az általa bemutatott tárgy hasznos-e vagy káros. Bár a két megszólalás absztrakt célja és műfaja egyezik, hangneme és eszközrendszere igen eltérő.

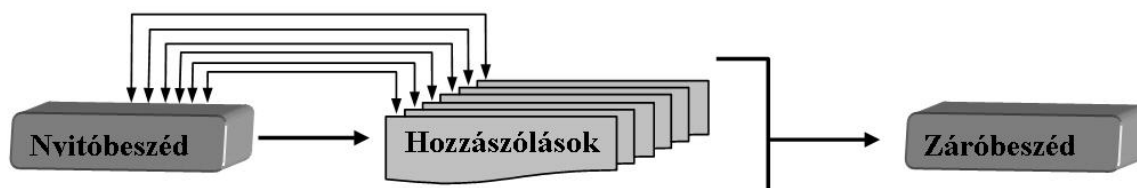
A miniszterelnök első megszólalása ismerteti a tervezett intézkedéseket és azok indoklását, valamint a döntések helyességét hangsúlyozza. Hangneme beszámoló jellegű, és elsősorban a racionális meggyőzés eszközeit vonultatja fel. Gyurcsány Ferenc második megszólalásának hangneme ezzel szemben indignált és offenzív; a racionális meggyőzés mellett nagy hangsúlyt kap az érzelmi-morális alapozású argumentáció. De mi okozta ezt az éles hangváltást? Az okok a két megnyilatkozás között elhangzó hozzászólások által teremtett vitaszituáció alapvonásaiban keresendők.

A nyitóbeszéd után 24 hozzászólás hangzott el a frakciótagok részéről. A felszólalók egy része támogatólag lépett fel, egy része kifejezetten negatívan viszonyult az elhangzottakhoz, jelentős részük pedig ambivalensen nyilatkozott. Ezen a ponton – hogy a helyén tudjuk értékelni a hozzászólások konverzációs szerepét – érdemes kitérni a vitaszituáció interakciós sajátosságaira. A hétköznapi párbeszéd alapmodellje szerint a beszélt interakció párbeszédpárok láncolatából áll, melynek struktúráját a szekvenciális rendezettség jellemzi (Iványi, 2001), tehát az egymást követő párbeszédlépések egymásra reagáló párokba rendeződnek, és ezek összekapcsolódása alkotja az interakciós folyamatot (ld. 1. ábra).

1. ábra

Az őszi frakcióülés sokszereplős beszédsszituációja több ponton is eltér ettől a modelltől.³ A nyitóbeszédet követő huszonöt megszólalás nem rendezhető párbeszédpárokbá, és ebből fakadóan nem alkot interakciós láncolatot sem, hanem egymástól elkülönülő beszédelemek sorozatáról beszélhetünk. Nem pusztán arról van szó, hogy a hozzászólások tartalmilag és interakciós szempontból nem kapcsolódnak egymáshoz, hanem szinte mindegyik a nyitóbeszédre reflektál, kvázi azzal alkot külön-külön indirekt párbeszédpárt, melynek két eleme időben elkülönül (ld. 2. ábra).

2. ábra

A 4. ábrán szemléletesen látszik, hogy a kialakult interakciós szisztéma azt eredményezi, hogy míg az időben egymást követő hozzászólások külön-külön reflektálnak a nyitóbeszéd egyes elemeire, addig a viszontreakció (záróbeszéd) – a párbeszéd alapmodelljétől eltérően – késleltetve hangzott el, és nem egyenként reagált a felvetésekre, hanem az összesre együtt. Az tehát nyilvánvaló, hogy a nyitó- és záróbeszéd hangvétele közötti diszkrpanciát az őszi hozzászólások váltották ki, viszont fontos hangsúlyozni, hogy e tekintetben nem a hozzászólások egyike vagy másika, hanem azok összhatása a mérvadó. A hozzászólások döntő része ugyanis nem volt opponens, de ami a

³ A tanácskozások sokszereplős párbeszédszisztémája többnyire eltér az alapmodelltől, ám – pontosan a nagyszámú variáns miatt – nincs olyan modell, amit általánosan alkalmazhatnánk.

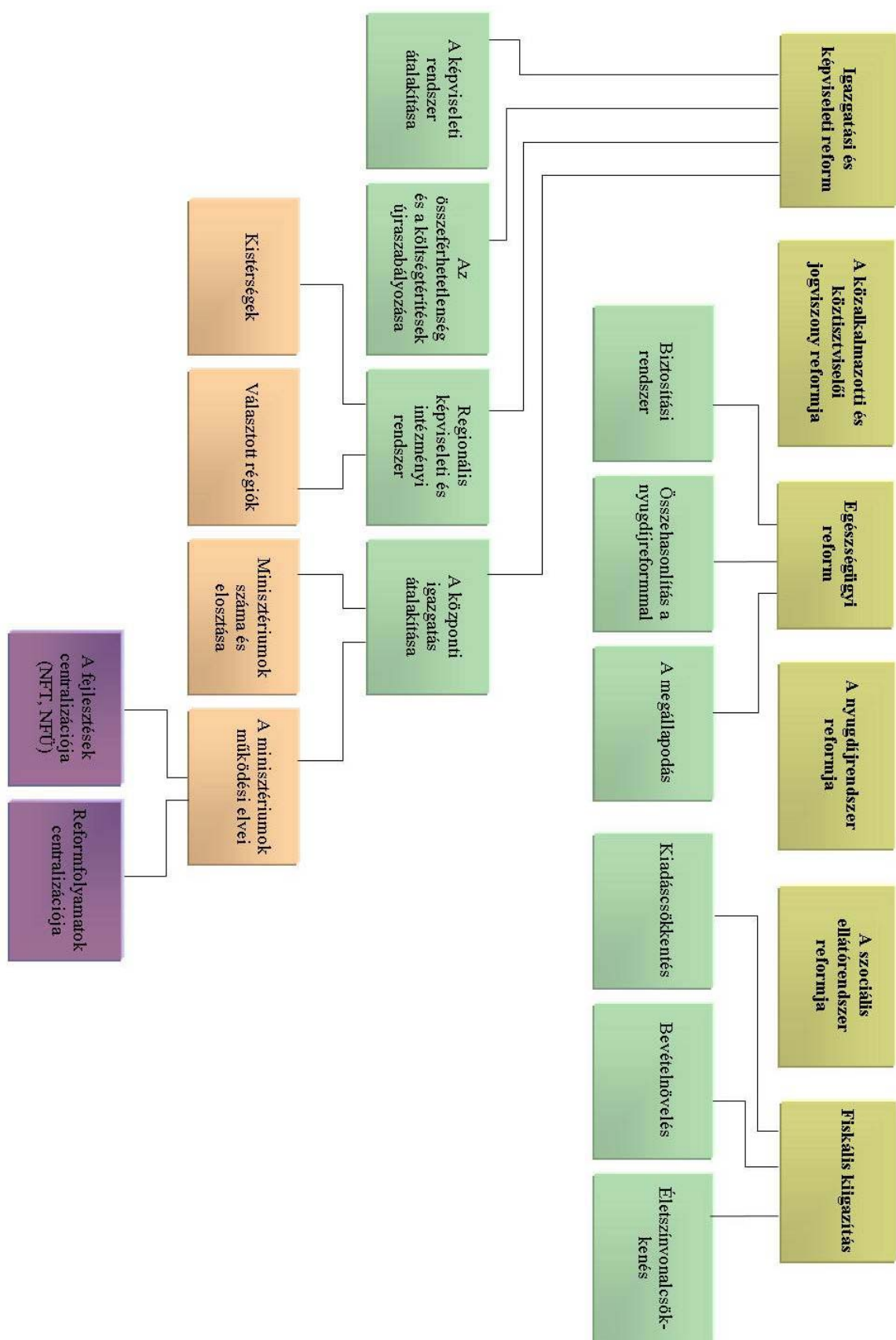
megnyilatkozások összhatását illeti, a szkepszis és a bizonytalanság kitapintható volt. E két tényező, a bizonytalanság és a kételkedés játszott determináns szerepet az őszi záróbeszéd tekintetében.⁴

Az őszi nyitóbeszéd

Az őszi frakcióülés a miniszterelnök több mint egy órás nyitóbeszédével indult. Már az első néhány mondat arról árulkodik, hogy a frakció jó része első ízben szembesül a reformok, valamint a fiskális kiigazítás tényével és konkrét részleteivel. A beszéd célja – túl a tájékoztatáson – az, hogy meggyőzze a frakció tagjait a tervezett intézkedések helyességéről és szükségességéről, illetve biztosítsa a frakció támogatását a kormányprogramhoz.

A nyitóbeszéd tematikai szerkezete – a záróbeszéddel ellentétben – világos és logikus. Négy jól elkülöníthető szövegegységből áll: a bevezető (1) és a záró (4) szakasz fogja közre a reformelképzeléseket taglaló (2), valamint a kiigazításról szóló (3) szövegrészt. E két utóbbi szegmens szerkezeti felépítését szemlélteti a 3. ábra.

⁴ Ez egyszersmind azt implikálja, hogy ha a felszólalásokat minden esetben közvetlenül követte volna a miniszterelnök reakciója, akkor nagy valószínűséggel egész más diskurzus jött volna létre.

3. ábra

1. Bevezető szakasz

A bevezetőt Gyurcsány Ferenc egy ironikus köszönetnyilvánítással kezdte. Megköszönte a frakciótagoknak, hogy jól viselték az elhúzódó koalíciós tárgyalásokból (és a fent említett kommunikációs üzemszünetből) fakadó bizonytalanságot.

A bevezető következő szakaszában Gyurcsány Ferenc egyértelművé teszi, hogy tisztában van azzal, hogy elképzelései között számos olyan elem van, ami a tagok személyes anyagi érdekeivel ellentétes. E felvetés meglehetősen szokatlan, ugyanis még a belső vitákban sem szokás – főleg nagy plénum előtt – ilyen nyíltan beemlíteni a vitába az egzisztenciális tényezők szerepét. Persze minden politikai szereplő tisztában van azzal, hogy a személyes anyagi megfontolások szerepet játszanak az álláspontok alakulásában, ugyanakkor ezek többnyire csak implicit módon befolyásolják a viták alakulását. Az, hogy a miniszterelnök már a beszéd elején felszínre hozta ezt a szempontot, azt jelzi, hogy nagy jelentőséget tulajdonított e tényezőnek.

A miniszterelnök tervei között valóban volt néhány olyan elképzelés (kisebb költségterítés, kevesebb államigazgatási státusz, összeférhetetlenségi szabályok szigorítása, stb.) amely negatívan érintette a képviselőket, sőt a teljes párttagság egzisztenciális lehetőségeit. Ez a kérdéskör azonban csak az egyike azon tényezőknek (a továbbiakban: konfrontációs faktorok), melyek kapcsán a miniszterelnök szembekerült a szocialista frakció tagjaival. A konfrontációs faktorokra a későbbiekben külön alfejezetben is kitérünk, mivel ezek fontos szerepet játszottak az őszi frakcióülés alakulásában.

A bevezető szakasz a koalíciós tárgyalásokról és a kormányalakításról szóló rövid helyzetjelentéssel folytatódott, ez után a miniszterelnök tömören ismertette, hogy mit tart a kormányprogram lényegének:

*„...a Magyar Szocialista Párt vezetésével, a rendszerváltást követő 16 év tapasztalatait is feldolgozva kiigazítjuk közjogi értelemben a rendszerváltás örökségét, és ebben a kiigazításban döntő helyen az áll, hogy a **korábbinál intenzívebben próbáljuk meg összekapcsolni az egyéni, közösségi szabadságot az ahhoz tartozó felelősséggel.** Egy igazi*

polgárosodási és modernizációs program, ha úgy tetszik: berendezzük a rendszerváltás alkotta kereteket.”

Ez a szövegrész a nyitóbeszéd talán legfontosabb szakasza, mert az itt elhangzó kulcsmondatból (vastaggal szedve) vezethető le az ezután elhangzó reformelképzelések számos eleme, és egyben ez jelenti a kiindulópontját annak – a már fent említett – konfliktusnak, ami a kormányzat és a társadalom különböző rétegei között a későbbiekben realizálódott. Ez az eredője annak a törésvonalnak is, ami a Szocialista Párt belső viszonyait mindmáig meghatározza. Ezért érdemes egy kicsit mélyebben elemezni a vastaggal szedett mondatrészt értelmét. Kezdjük talán azzal, hogy szerepel a mondatban egy kakukktójas, ez pedig a „közösségi” jelző. A közösségi felelősség kiterjesztése és intézményesítése klasszikus szocialista, illetve szociáldemokrata alapvetés. Az egyéni szabadság intenzívebb összekötése a hozzá tartozó felelősséggel pedig klasszikus liberális gondolat, bár ez adja a posztmodern szociáldemokrácia giddensi harmadik útjának fundamentumát is. A közösségi és az egyéni felelősség ilyen értelemben ellentmond egymásnak. A közösségi felelősség növelése nagy államot és komolyabb állami szerepvállalást jelent, az egyén felelősségének növelése viszont kisebb államot és nagyobb egyéni öngondoskodást és tudatosságot feltételez. A *közösségi* jelző vagy véletlenül került a mondatba, vagy csupán azért, hogy a mondat liberális élet tompítsa.

A miniszterelnök a kormányprogram legfőbb céljának tehát az egyéni szabadság, és az ahhoz tartozó felelősség intenzívebb összekapcsolását tekinti, ami értelemszerűen az egyén felelősségének növelését, az öngondoskodás és a polgári tudatosság fokozását jelenti. Ez pedig nem jelent mást, mint a blairi modell adaptálását. Természetesen sok szó esett már korábban is a miniszterelnöknek a *harmadik út* irányába való elkötelezettségéről, valamint a Blair és Gyurcsány közötti ideológiai párhuzamokról, azonban ez az első pont, amikor a sokszor hangoztatott elvek a politikai cselekvés szintjére lépnek, és konkrét megvalósításra váró tervek formájában öltenek testet. Ezen a ponton érdemes felidézni, mit gondolt a miniszterelnök 2004 végén a brit modell magyarországi alkalmazhatóságáról: (részlet Gyurcsány Ferenc Rádai Eszternek a *Mozgó Világ* számára adott interjújából)

„...nem alkalmazható a brit minta, nem másolható a brit modell például az öngondoskodás mértékében és kiterjedtségében. És nemcsak azért nem, mert – muszáj ezzel szembenéznünk – Magyarországon a demokratikus szabadságvágy az emberek jelentős részében nem mélyen gyökerezik, a szabadságvágnál sokakban jóval erősebb a mások által biztosított és garantált biztonság vágya, és az autonóm polgári létezés sokfajta – morális, intellektuális, anyagi – feltétele is hiányzik még milliókból. És mivel ebben nagyon erősek a történelmi meghatározottságaink, ehhez nem lesz elegendő néhány kormányzati ciklus, ez több emberöltőt, akár ötven-száz évet kíván még.

De létezik egy ennél is erősebb érv: azért sem adhatja át az állam az öngondoskodás felelősségét polgárai túlnyomó többségének, mert Magyarországon több százezer család és benne a családtagok, akiknek nem elegendő azt mondani, hogy szabadok vagytok, legyen tiétek a felelősség is, gondoskodjatok önmagatokról és a családjaitokról, mert ezeknek az embereknek, ezeknek a családoknak nincsen már lehetőségük önmagukról gondoskodni...”

Némi ellentmondás mutatkozik Gyurcsány Ferenc 2004-ben kifejtett gondolatai és 2006-ban megfogalmazott tervei között. De vajon mi az oka annak, hogy a miniszterelnök megváltoztatta véleményét annak ellenére, hogy sem az említett ötven-száz év nem telt el, sem a megjelölt társadalmi rétegek helyzete nem változott érdemben. A válasz evidensnek tűnik: a gazdasági kényszer készítette arra, hogy felülbírálja, illetve figyelmen kívül hagyja korábbi meggyőződését. Ennek viszont ellentmondani látszik az a kijelentés, ami az első idézet után hangzik el: *„Ezt akkor is meg kellene tenni, hogyha egyébként az államháztartás egyensúlyi problémái nem követelnének azonnali beavatkozást. Ez ettől független.”* Tegyük fel, hogy a miniszterelnök valóban meg volt győződve arról, hogy ezekre a lépésekre a fiskális kényszertől függetlenül is szükség van. Ez esetben továbbra is fennáll az a kérdés, hogy valójában miért változtatta meg véleményét. A magyarázat egyszerű: nem változtatta meg, mivel a két idézet közötti ellentmondás csak látszólagos. A 2004-es interjúban azt állítja, hogy nem alkalmazható a brit minta az öngondoskodás mértékében és kiterjedtségében (a hangsúly a mértéken és kiterjedtségen van), a nyitóbeszédben pedig az egyéni szabadság és felelősség a korábbinál intenzívebb összekapcsolásáról beszél (a hangsúly a korábbinál intenzívebb kitételen van). Gyurcsány Ferenc növelni akarta az öngondoskodás szerepét, de messze nem a brit modell mértékében. Kis lépéssel ugyan, de rá kívánt lépni a giddensi

harmadik útra azzal, hogy megkezdte a blairi minta szelíd adaptációját az állami szerepvállalás és az egyéni felelősség arányainak újragondolásával. Ami a mértéket illeti, a kormány – azóta már bevezetett – öngondoskodást előmozdító lépései valóban jelképes mértékűek voltak, de ennek ellenére komoly ellenállásba ütköztek.

Gyurcsány Ferenc a választási győzelem után elérkezettnek látta az időt arra, hogy politikai cselekvés szintjére emelje azon politikát, melynek megvalósításáért a közélet színpadára lépett. Ez a politikai irányvonal merőben más, mint amit a Szocialista Párt a rendszerváltást követő másfél évtizedben képviselt, és jelentős részben ez a forrása annak a legitimációs bizonytalanságnak,⁵ ami a második Gyurcsány-kormányt sújtja (Csizmadia, 2007), és ez határozza meg azt a törésvonalat, amely a Szocialista Pártot – egyre kitapinthatóbb módon – két részre osztja.

A tanulmány további része a Méltányosság Politikaelemző Központ A körbezárt politika (Tanulmányok a jelenkor Magyarorszájáról) című évvértékű kötetében olvasható.

A kötet megrendelhető az
info@meltanyossag.hu címen.

⁵ Mely természetesen nem azonos az illegitimitással.